

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА**

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Декан юридичного факультету

_____ Ярослав ЛАЗУР

«_____» _____ 2025 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ЗАГАЛЬНА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Рівень вищої освіти
Галузь знань
Спеціальність
Освітня програма
Статус дисципліни
Мова навчання

Перший (бакалаврський)
D Бізнес, адміністрування та право
D9 Міжнародне право
Міжнародне право
обов'язкова
українська

Ужгород 2025

Робоча програма навчальної дисципліни «**Загальна історія держави і права**» для здобувачів вищої освіти **D Бізнес, адміністрування та право** спеціальності **D9 Міжнародне право** освітньої програми **Міжнародне право**.

Розробники: Головач А.Й., к.і.н., доцент кафедри теорії та історії держави і права

Робочу програму розглянуто та затверджено на засіданні кафедри теорії та історії держави і права

протокол № 1 від «28» серпня 2025 року

Завідувач кафедри _____ Іван ПЕРЕШ

Схвалено науково-методичною комісією юридичного факультету

протокол № 2 від «08» вересня 2025 року

Голова науково-методичної комісії _____ Павло ЧЕРЕВКО

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Розподіл годин за навчальним планом		
	Денна форма навчання	Заочна форма навчання	Дистанційна форма навчання
Кількість кредитів ЄКТС – 3	Рік підготовки:		
Загальна кількість годин – 90	1-й	1-й	1-й
Кількість модулів – 1	Семестр:		
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2,4 самостійної роботи – 2,5	1-й	1-й	1-й
	Лекції:		
	24	8	24
	Практичні (семінарські):		
	20	4	20
Вид підсумкового контролю: екзамен	Лабораторні:		
Форма підсумкового поточного контролю: письмова модульна контрольна робота	Самостійна робота:		
	46	78	46
Форма підсумкового контролю: усний екзамен			

2. МЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Мета вивчення курсу «Загальна історія держави і права» полягає у тому, щоб дати майбутнім юристам-міжнародникам знання про загальні закономірності та характерні особливості виникнення, функціонування, зміни різних типів і форм держави і права народів світу на всіх етапах розвитку.

Вивчаючи загальну історію держави та права, майбутній правник- міжнародник не тільки досліджує минулий національний соціально-державний і правотворчий процес, а й набуває навичок аналізу цього процесу, і, що найважливіше, вмінь оцінювати сучасні моменти державно-правового та соціально-культурного розвитку країн світу та прогнозувати майбутні моделі такого розвитку власної держави. За умов формування в Україні демократичного суспільства та держави, у якій панує закон, важливо сформувати такого фахівця-юриста, який поєднував би новітні юридичні та історичні знання, високу правову культуру та професіоналізм з розумінням власної національної державно-правової ідеї, з почуттям вивіреної позиції громадянина України – держави суверенної, демократичної, правової.

Інтегральна компетентність (ІК): Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі у сфері міжнародного права.

Загальні компетентності (ЗК):

- ЗК 1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу;
- ЗК 3. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово;
- ЗК 5. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел;
- ЗК 7. Здатність працювати в міжнародному контексті;
- ЗК 9. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні;
- ЗК 10. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця в загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

Спеціальні (фахові) компетентності:

СК 1. Здатність критично осмислювати теорії, принципи, методи і поняття міжнародного права, права Європейського Союзу, порівняльного правознавства, враховувати темпоральний чинник та прогнозувати основні напрямки розвитку правових систем.

3. ПЕРЕДУМОВИ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Навчальна дисципліна «Загальна історія держави і права» вивчається на першому році навчання першого (бакалаврського) освітнього рівня і, відповідно, до структурно-логічної схеми освітньої програми «Міжнародне право» опанування дисципліни не потребує попереднього вивчення освітніх компонентів у межах зазначеної освітньої програми.

4. ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

Відповідно до освітньої програми «Міжнародне право», вивчення навчальної дисципліни повинно забезпечити досягнення здобувачами вищої освіти таких програмних результатів навчання (ПРН):

Програмні результати навчання	Шифр ПРН
Знати і розуміти основи зовнішньої політики держави, природу та динаміку міжнародних відносин, міжнародного співробітництва на універсальному та регіональному рівнях, ідентифікувати правовий статус суб'єктів міжнародних відносин та характер взаємодії між ними.	ПРН 1
Розуміти історичний контекст формування міжнародно-правових норм та інститутів, цінності, що лежать у їхній основі, прогнозувати основні напрямки розвитку міжнародного і національного права.	ПРН 2
Знати і розуміти нормативні положення, доктрини і принципи функціонування міжнародної і національних правових систем, здійснювати на цій основі аналіз та кваліфікацію правових явищ, застосовувати міжнародно-правові норми та принципи в національній правовій системі.	ПРН 3
Здійснювати порівняльний аналіз правових систем, оцінювати і аргументувати їхні недоліки та переваги, знаходити і тлумачити релевантне іноземне законодавство, надавати консультації щодо його змісту і практики застосування, оцінювати та мінімізувати ризики юридично значущих дій з урахуванням множинності правових систем і юрисдикцій.	ПРН 5
Передбачати широкі загальносуспільні наслідки укладання міжнародного договору, вчинення іншої дії дипломатичного або міжнародно-правового характеру, прийняття внутрішньодержавних нормативно-правових актів, виявляти відповідні ризики та попереджати загрози, зокрема, у співпраці з фахівцями інших галузей.	ПРН 9
Вільно комунікувати з професійних питань державною та іноземною (ими) мовою (ами) усно та письмово, фахово використовувати юридичну термінологію.	ПРН 10
Забезпечувати ефективну комунікацію у міжнародному середовищі, знати і використовувати правила дипломатичного протоколу та ділового етикету, враховувати особливості міжкультурного спілкування, виявляти толерантність, повагу до різноманітності, традицій і цінностей представників інших держав.	ПРН 11
Виробляти спільні рішення, працювати в команді, виявляти лідерські якості, визначати пріоритетні цілі у професійному і навчальному контекстах, планувати індивідуальну та групову роботу з метою їх досягнення.	ПРН 13
Володіти навичками професійного усного та письмового перекладу з/на іноземну (і) мову (и), зокрема, з фахової тематики міжнародного права.	ПРН 14
Використовувати сучасні цифрові технології, здійснювати збирання з різних джерел, систематизацію та аналіз інформації щодо міжнародних і національних правових процесів і явищ.	ПРН 15

Застосовувати сучасні наукові досягнення сфері міжнародного права, права Європейського Союзу та національного права, інтерпретувати результати наукових досліджень та використовувати їх у практичній професійній діяльності;	ПРН 17
Передбачати наслідки юридично значущих дій і рішень для окремих фізичних, юридичних осіб і держави.	ПРН 18
Самостійно визначати освітні цілі та траєкторії навчання, знаходити необхідні для цього освітні ресурси.	ПРН 19

Очікувані результати навчання, які повинні бути досягнуті здобувачами освіти після опанування навчальної дисципліни «Загальна історія держави і права»:

Очікувані результати навчання з дисципліни	Шифр РН
Орієнтуватися і розуміти основи зовнішньої політики держави, природу та динаміку міжнародних відносин, міжнародного співробітництва на універсальному та регіональному рівнях, ідентифікувати правовий статус суб'єктів міжнародних відносин та характер взаємодії між ними;	РН 1
Розуміти та вміти застосовувати специфіку історичного контексту формування міжнародно-правових норм та інститутів, цінності, що лежать у їхній основі, прогнозувати основні напрямки розвитку міжнародного і національного права.	РН 2
Знати і вміти застосовувати нормативні положення, доктрини і принципів функціонування міжнародної і національних правових систем, здійснювати на цій основі аналіз та кваліфікацію правових явищ, застосовувати міжнародно-правові норми та принципи в національній правовій системі.;	РН 3
Вміти якісно здійснювати порівняльний аналіз правових систем, оцінювати і аргументувати їхні недоліки та переваги, знаходити і тлумачити релевантне іноземне законодавство, надавати консультації щодо його змісту і практики застосування, оцінювати та мінімізувати ризики юридично значущих дій з урахуванням множинності правових систем і юрисдикцій	РН 5
Вміти якісно забезпечувати юридичний супровід захисту прав, відстоювання інтересів фізичних і юридичних осіб, національних інтересів держави Україна за допомогою міжнародних та національних правових механізмів у сфері міжнародних публічних і міжнародних приватних відносин.	РН 6
Вміти аргументовано передбачати широкі загальносуспільні наслідки укладання міжнародного договору, вчинення іншої дії дипломатичного або міжнародно-правового характеру, прийняття внутрішньодержавних нормативно-правових актів, виявляти відповідні ризики та попереджати загрози, зокрема, у співпраці з фахівцями інших галузей.;	РН 9
Вміти вільно комунікувати з професійних питань державною та іноземною мовами усно та письмово, фахово використовувати юридичну термінологію	РН 10
Вміти вільно забезпечувати ефективну комунікацію у міжнародному середовищі, знати і використовувати правила дипломатичного	РН 11

протоколу та ділового етикету, враховувати особливості міжкультурного спілкування, виявляти толерантність, повагу до різноманітності, традицій і цінностей представників інших держав.	
Вміти виробляти спільні рішення, працювати в команді, виявляти лідерські якості, визначати пріоритетні цілі у професійному і навчальному контекстах, планувати індивідуальну та групову роботу з метою їх досягнення.	PH 13
Досконало володіти навичками професійного усного та письмового перекладу з/на іноземну мову, зокрема, з фахової тематики міжнародного права	PH 14
Вміти і максимально використовувати сучасні цифрові технології, здійснювати збирання з різних джерел, систематизацію та аналіз інформації щодо міжнародних і національних правових процесів і явищ	PH 15
Вміти застосовувати сучасні наукові досягнення у сфері міжнародного права, права Європейського Союзу та національного права, інтерпретувати результати наукових досліджень та використовувати їх у практичній професійній діяльності;	PH 17
Вміти і усвідомлено передбачати наслідки юридично значущих дій і рішень для окремих фізичних, юридичних осіб і держави	PH 18
Вміти самостійно, використовуючи досвід історії держави і права, визначати освітні цілі та траєкторії навчання, знаходити необхідні для цього освітні ресурси.	PH 19

5. ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Засоби оцінювання та методи демонстрування результатів навчання

Основними видами навчальних занять є: лекція, практичне заняття, самостійна робота, індивідуальна робота.

Види навчальних занять проводяться у таких формах: пояснення, розповідь, навчальна дискусія.

Засобами оцінювання та методами демонстрування результатів навчання з навчальної дисципліни є:

- виступи на практичних заняттях;
- есе;
- модульна контрольна робота;
- екзамен.

Методи навчання: філософсько-правові методи; логічні методи; спеціально-юридичні методи, зокрема, історико-правовий, порівняльно-правовий, системно-структурний; пошуковий метод; пояснювально-ілюстративний метод; метод мозкового штурму; метод проблемного викладу; дослідницький метод; робота в малих групах тощо.

Форми контролю та критерії оцінювання результатів навчання

Форми поточного контролю: заслуховування виступів у ході проведення практичних занять; виконання кожним із здобувачів освіти індивідуального творчого завдання (есе), яке

захищається у вигляді доповіді відповідно до запропонованих тем у рамках навчальної дисципліни.

Форма модульного контролю: письмова контрольна робота.

Форма підсумкового семестрового контролю: усний екзамен.

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти (модуль 1)

Поточне оцінювання та самостійна робота											Модульна контрольна робота	Сума
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	Есе	40	100
5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	10		

Оцінювання окремих видів навчальної роботи з дисципліни

Вид діяльності здобувача вищої освіти	Модуль 1	
	Кількість	Максимальна кількість балів (сумарна)
Практичні (семінарські) заняття	10	50
Есе	1	10
Модульна контрольна робота	1	40

Критерії оцінювання модульної контрольної роботи

Упродовж семестру, в якому вивчається дисципліна, здобувачі освіти повинні написати модульну контрольну роботу, що оцінюються у діапазоні від 0 до 40 балів.

Модульна контрольна робота здійснюється у формі надання письмових відповідей на 10 запитань, кожне з яких оцінюється у 4 бали. Підсумкова кількість балів за модульну контрольну роботу складається із сукупності правильних відповідей на 10 запитань і не може перевищувати 40 балів.

Неявка чи невиконання модульної контрольної роботи оцінюється в 0 балів незалежно від причини невиконання (неявки).

Здобувач вищої освіти, який не з'явився на модульну контрольну роботу, або ж його модульна оцінка складає від 0 до 34 балів, зобов'язаний скласти (перескласти) модуль до початку підсумкового контролю у строки, визначені викладачем дисципліни та погоджені деканатом факультету.

Критерії оцінювання підсумкового семестрового контролю

Екзаменаційна методика оцінювання. До складання екзамену допускаються здобувачі вищої освіти, які мають підсумковий доекзаменаційний рейтинговий бал не менше 35.

Здобувач вищої освіти, доекзаменаційний рейтинговий бал якого складає від 0 до 34 балів, зобов'язаний покращити його до початку екзамену під час чергування викладачів на кафедрі у строки, визначені викладачем дисципліни та погоджені деканатом факультету. В

протилежному випадку, здобувач не допускається до екзамену, і у нього виникає академічна заборгованість.

Екзамен з навчальної дисципліни здобувач вищої освіти може не скласти, якщо він успішно пройшов усі модульні контролю та його влаштовує підсумкова доекзаменаційна рейтингова оцінка за навчальний рік. Здобувачі вищої освіти, рейтинговий бал яких становить від 35 до 59, екзамен складають обов'язково. Здобувач освіти може підвищити на екзамені рейтинговий бал, при цьому, за результатами складання екзамену оцінка не може бути менша за доекзаменаційний рейтинговий бал.

Екзамен проводиться у письмовій формі. Екзаменаційний білет складається з трьох теоретичних питань. Оцінювання результатів навчання на екзамені здійснюється за 100-бальною шкалою. Оцінка за екзамен вноситься у відомість обліку успішності.

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсової роботи, практики	для заліку
90-100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Знання здобувачів вищої освіти з дисципліни оцінюється за такими критеріями:

– оцінку «**відмінно**» (**90-100 балів, A**) заслуговує здобувач освіти, який: всебічно і глибоко володіє навчально-програмовим матеріалом; вміє самостійно виконувати завдання, передбачені програмою, використовує набуті знання і вміння у нестандартних ситуаціях; засвоїв основну і ознайомлений з додатковою літературою, яка рекомендована програмою; засвоїв взаємозв'язок основних понять дисципліни та усвідомлює їх значення для професії, яку він набуває; вільно висловлює власні думки, самостійно оцінює різноманітні життєві явища і факти, виявляючи особистісну позицію; самостійно визначає окремі цілі власної навчальної діяльності, виявив творчі здібності і використовує їх при вивченні навчально-програмового матеріалу, проявив нахил до наукової роботи;

– оцінку «**добре**» (**82-89 балів, B**) – заслуговує здобувач освіти, який: повністю опанував і вільно (самостійно) володіє навчально-програмовим матеріалом, в тому числі застосовує його на практиці, має системні знання в достатньому обсязі відповідно до навчально-програмового матеріалу, аргументовано використовує їх у різних ситуаціях; має здатність до самостійного пошуку інформації, а також до аналізу, постановки і розв'язування проблем професійного спрямування; під час відповіді допустив деякі неточності, які самостійно виправив, добирає переконливі аргументи на підтвердження вивченого матеріалу;

– оцінку «**добре**» (**74-81 бал, C**) заслуговує здобувач освіти, який: в цілому навчальну програму засвоїв, але відповідає на екзамені з певною кількістю помилок; вміє порівнювати, узагальнювати, систематизувати інформацію під керівництвом викладача, в цілому самостійно

застосовувати на практиці, контролювати власну діяльність; опанував навчально-програмовий матеріал, успішно виконав завдання, передбачені програмою, засвоїв основну літературу, яка рекомендована програмою;

– оцінку **«задовільно» (64-73 бали, D)** – заслуговує здобувач освіти, який: знає основний навчально-програмовий матеріал в обсязі, необхідному для подальшого навчання і використання його у майбутній професії; виконує завдання непогано, але зі значною кількістю помилок; ознайомлений з основною літературою, яка рекомендована програмою; допускає на заняттях чи екзамені помилки при виконанні завдань, але під керівництвом викладача знаходить шляхи їх усунення;

– оцінку **«задовільно» (60-63 бали, E)** – заслуговує здобувач освіти, який: володіє основним навчально-програмовим матеріалом в обсязі, необхідному для подальшого навчання і використання його у майбутній професії, а виконання завдань задовольняє мінімальні критерії. Знання мають репродуктивний характер;

– оцінка **«незадовільно» (35-59 балів, FX)** – виставляється здобувач освіти, який: виявив суттєві прогалини в знаннях основного програмового матеріалу, допустив принципові помилки у виконанні передбачених програмою завдань;

– оцінка **«незадовільно» (35 балів, F)** – виставляється здобувач освіти, який: - володіє навчальним матеріалом тільки на рівні елементарного розпізнавання і відтворення окремих фактів або не володіє зовсім; - допускає грубі помилки при виконанні завдань, передбачених програмою; - не може продовжувати навчання і не готовий до професійної діяльності після закінчення університету без повторного вивчення даної дисципліни.

До модульної контрольної роботи допускаються всі здобувачі освіти, а до підсумкового семестрового контролю з навчальної дисципліни – здобувачі освіти, які отримали не менше 35 балів (враховуються як результати модульної контрольної роботи та поточного контролю під час семінарської та самостійної роботи здобувач освіти).

До підсумкового (семестрового) контролю з навчальної дисципліни не допускаються здобувачі освіти, підсумкова модульна оцінка яких становить менше 35 балів. Здобувач освіти, який за результатами модульних контролів отримав оцінку «F» (менше 34 балів), повинен до проведення підсумкового (семестрового) контролю покращити цю оцінку. Без такого покращання він до підсумкового (семестрового) контролю не допускається.

6. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

6.1 Зміст навчальної дисципліни

Тема 1. Предмет і методологія навчальної дисципліни. Держава і право країн Стародавнього Сходу.

Предмет і об'єкт навчальної дисципліни. Співвідношення з іншими дисциплінами в підготовці юристів. Періодизація навчальної дисципліни. Географічний, формаційний, цивілізаційний підходи до періодизації державно-правового розвитку. Джерельна база. Правові пам'ятки,

Форми давньосхідних держав. Специфіка давньосхідного права. Давній Єгипет. Періодизація історії. Державний лад Давнього Єгипту. Право Давнього Єгипту. Держава стародавнього Вавилону. Державний лад Стародавнього Вавилону. Право Давнього Вавилону. Закони Хаммурапі правова пам'ятка давньовавилонського царства. Давній Китай. Періодизація. Державний лад. Етапи розвитку давньокитайського права. Давня Індія. Періодизація історії держави і права держави Давньої Індії. Соціальна структура. Державний лад. Право давньої Індії. Закони Ману як пам'ятка права.

Тема 2. Держава і право античного світу. Рабовласницькі держави та право на території України.

Періодизація державно-правового розвитку. Давні Афіни. Періодизація держави і права Давніх Афін. Рабовласницька демократія. Політичне суспільство. Соціальна структура. Державний лад Стародавніх Афін (V-IVст. до.н.е.).

Виникнення держави у Давній Спарті. Державний лад. Суспільний лад. Аристократична республіка. Спарті. Базилевси. Герусія. Колегія ефорів. Народні збори. Державний лад Давнього Риму. Періодизація. Царський період. Соціальна структура. Реформи Сервія Тулія. Державний лад.

Державний лад Риму республіканського періоду. Консули. Магістратури. Претори. Цензори. Народні збори.

Державний лад Давнього Риму періоду імперії. Принципат. Домінант. Реформи Діоклетіана. Падіння Західної Римської імперії.

Право Давнього Риму. Джерела права Давнього Риму класичного та посткласичного періодів. Основні інститути римського права.

Зародження стародавніх держав на етнічній території України. Державні утворення, джерела та основні риси права кочових народів на українських землях. Античні міста-держави Північного Причорномор'я. Джерела та основні риси права античних міст-держав на території України. Боспорське царство. Держава і право стародавніх східних слов'ян. Політичний союз антів (II-VII ст.).

Тема 3. Характеристика розвитку держави і права епохи феодалізму.

Поняття феодалізму. Суспільний лад у феодальних державах. Роль церкви у формуванні держави і права. Структура церкви та церковне право. Міста та міське право. Характерні особливості та види середньовічного права: королівське, ленне, міське, земське, канонічне. Рецепції римського права. Джерела права та правові території в часи середньовіччя. Держава і право Візантії. Періодизація. Державний лад. Фемний лад. Право Візантії. Кодифікація Феодосія. Звід Законів Юстиніана. Еклога. Землеробський, Морський, Військовий закони. Прохирон. Базиліки. Шестикнижжя.

Виникнення держави у франків. Періодизація. Соціальна структура. Державний лад епохита Каролінгів та Меровінгів. Право Франкської держави. Реформи Карла Мартела. Верденський договір 843 року і розпад франкської держави.

«Варварські правди» як джерела ранньофеодального права. Основні риси Салічної правди. Кримінальне право і кримінальний процес.

Тема 4. Держава і право країн Європи в епоху середньовіччя. Державність Київської Русі та давньоруське право.

Періодизація історії держави і права Франції. Державний лад Франції в період сеньоріальної монархії. Реформи Людовіка IX. Державний лад Франції в період станово-представницької монархії. Генеральні і провінційні штати у Франції. Право Франції в епоху середньовіччя.

Періодизація держави і права Німеччини. Соціальна структура. Державний лад X-XIII ст. Державний лад XIV-XVI ст. Право Німеччини. Суспільний та державний лад в період відносної централізації

Політична децентралізація в Німеччині і її правові наслідки. «Золота булла» 1356 року. Станово-представницька монархія. Рейхстаг, ландтаги. Князівський абсолютизм в Німеччині. Право феодальної Німеччини. Збірки звичаєвого права. Саксонське і Швабське зерцала. Рецепції римського права. Канонічне право.

Періодизація історії держави і права Англії. Норманське завоювання Англії 1066 року. Державний лад Англії в період ранньофеодальної монархії. Реформи Генріха II. Державний лад в період станово-представницької монархії. Виникнення парламенту. Право Англії. Велика Хартія Вольностей.

Формування державності у східних слов'ян. Виникнення Давньоруської держави. Державний устрій Київської Русі. Соціальна структура давньоруського суспільства. Руська правда. Кримінальне та цивільне право Київської Русі. Судочинство у Давньоруській державі.

Тема 5. Формування ісламської концепції держави і права. Галицько-Волинська держава і право.

Особливості становлення першої ісламської державності – Арабського халіфату (VII ст.). Суспільний лад Арабського халіфату. Становлення централізованого теократичного режиму правління. Дивани. Еміри, імами, кадї.

Мусульманське право та його джерела. Коран, сунна, іджма, кіяс. Речове право. Мусульманські правові школи.

Галицьке та Волинське князівства: утворення держави. Державний та суспільний устрій Галицько-Волинського князівства. «Рукописання» 1287 р.. Статутна грамота Мстислава Даниловича.

Тема 6. Розвиток держави і права Англії в Новий і Новітній час. Політико-правове становище українських земель у складі Великого князівства Литовського та Польської держави (середина XIV – друга половина XVIII ст.).

Основні періоди Англійської буржуазної революції. Реставрація Стюартів.

Формування системи прецедентного права. Джерела англійського кримінального права. Роль консолідованих актів. Загальні тенденції розвитку англійського конституціоналізму. Закон про парламент 1911 року. Особливості парламентської монархії Великобританії. Партії. Кабінет Міністрів. Парламент.

Підвищення ролі законодавства у сучасній Великобританії. Судова практика. Делеговане законодавство. Загальна тенденція розвитку цивільно-правових інститутів. Джерела кримінального права.

Велике князівство Литовсько-Руське. Литовсько-польські унії та їх значення для України. Суспільний та державний устрій українських земель у складі Великого князівства Литовського. Судова система та судочинство на українських землях.

Передумови та причини виникнення запорізького козацтва.. Військово-політичний устрій Запорозької Січі. Запорізька Січ у процесі входження до складу Московії.

Тема 7 Формування і розвиток держави і права США в XVIII-XXI ст.. Козацька гетьманська держава та її право.

Війна за незалежність. Декларація незалежності 1776 року. Створення конфедерації та вічного союзу.

США 1787 року: загальна характеристика; система стримувань і противаг. Сутність американського федералізму.

Біль про права 1791 року. Закон про судоустрій 1789 року. Конституційний нагляд Верховного суду США.

Другий цикл поправок до Конституції США в 1865-1870 роках. Оформлення двопартійної системи. Конституційний розвиток США. Партії. Конгрес, Президент. «Велика депресія» і законодавство «нового курсу» президента Франкліна Рузвельта.

Національно-визвольна війна 1648-1857 рр.. Формування та юридичне закріплення Української Гетьманської держави. Правове закріплення Української держави в союзі з

Московією. «Березневі статті» Б. Хмельницького 1654 р.. Переяславські статті Ю. Хмельницького 1659 р.. Батурицькі статті І. Брюховецького 1663 р.. Глухівські статті Д. Многогрішного 1669 р.. Конотопські статті І. Самойловича 1672 р.. Коломацькі статті І. Мазепи 1687 р.. Решителівські статті І. Скоропадського 1709 р.. Рішительні пункти Д. Апостола 1778 р.. «Права, а якими судиться малоройський народ» 1743 р..

Тема 8. Розвиток держави і права Франції у Новий і Новітній час. Державність і право на українських землях періоду ХІХ-поч. ХХ ст..

Періодизація революції у Франції. Декларація прав людини і громадянина Конституція 1791 року. Жирондиський конвент. Якобінська диктатура. Директорія Консульство. Імперія. Конституція І року імперії.

Реставрація Бурбонів. Конституційна Хартія 1814 року. Встановлення парламентської монархії за Хартією 1830 року.

Революція 1848 року і проголошення Другої французької республіки. Конституція 1848 року. Державний лад Другої імперії. Конституція 1852 року. Паризька Комуна. Декларація і декрети Комуни. Конституція Третьої республіки. Поділ законодавчої і виконавчої влад за Законом від 16 липня 1875 року. Державний лад Третьої республіки.

Кодифікація права у Франції на початку ХІХ ст. Цивільний кодекс Наполеона 1804 року. Торговий кодекс 1807 року. Кримінальне законодавство Кримінальні кодекси 1791 та 1810 років. Третя французька республіка.

Четверта республіка у Франції. Конституція 1946 року Державний лад Франції за Конституцією 1946 року. Конституція 1958 року. Державний лад П'ятої республіки у Франції. Класична змішана республіка. Президент. Прем'єр. Парламент. Конституцій-на рада. Державна рада.

Королівство Галичини і Володимирі. Галицький цивільний кодекс. ІІ Малоросійська колегія. Ліквідація Запорізької Січі та Гетьманщини. «Жалувана грамота дворянству» 1785 р.. Судова реформа 1864 р.. Земська реформа 1864 р.. Міська реформа 1870 р.. Кодифікація Російського законодавства у друг. пол. ХІХ ст..

Тема 9. Становлення і розвиток державності в Німеччині у Новий і Новітній час. Державність і право на українських землях у 1917-1991 рр..

Еволюція Германської державності в період 1806-1871 років. Рейнський союз 1806 року. Віденський конгрес 1815 року і утворення Німецького союзу. Митний союз 1834 року. Особливості німецької революції 1848 року. Пруська монархія. Конституційна Хартія Прусії 1850 року. Король. Уряд. Ландтаг. Судова влада.

Північно німецький союз і Конституція 1867 року. Гегемонія Прусії в Німецькому союзі.

Державний лад Германії за конституцією 1871 року. Імператор. Канцлер. Бундестаг. Рейхстаг. Німецьке цивільне уложення 1896 року Веймарська Конституція 1919 року. Система влади та політичний режим Веймарської республіки.

Прихід нацистів до влади. Скасування державно-правових інститутів Веймарської республіки. Витворення однопартійної системи та інституту «фюрера». Поразка нацистської Німеччини у другій світовій війні та її поділ на окупаційні зони. Угоди Потсдама.

Окупаційні власті і Конституція (Основний закон) Німеччини 1949 року. Закон про партії 1967 року. Формування німецької моделі соціальної держави: інститути та законодавство. Джерела цивільного права Німеччини. Розвиток правової системи ФРН після об'єднання Німеччини.

Державний лад і право Української Народної Республіки доби Центральної Ради. Державний лад і право Української Держави (Гетьманату) П. Скоропадського. Державний лад і право Української Народної Республіки доби Директорії. Державний лад і право Західноукраїнської Народної Республіки. Політико-правові аспекти виникнення радянської державності і права та їх поширення в Україні (1917-1930).

Правове становище західно-українських земель у складі іноземних держав у міжвоєнний період (1918-1939). Українська радянська державність та право у період тоталітарно-репресивного режиму (1929-1939). Держава і право України в роки II-ї Світової війни та повоєнний період. Радянська державність і право в Україні 5-80-ті рр. XX ст..

Тема 10. Специфіка розвитку держави і права Нового і новітнього часу. Державність і право сучасної незалежної Української держави.

Виникнення буржуазного права його значення. Основні системи права. Різниця між англосаксонською та континентальною системами права.. Зміни в джерелах і системі права Новітнього часу.

Україна в системі міжнародних відносин. Україна – член НБСЄ (1992 р.), ОБСЄ (1994 р.), Ради Європи (1995 р.). Інтеграція у міжнародні економічні та фінансові структури. Участь України в миротворчих заходах ООН. Україна і НАТО. Приєднання України до програми співробітництва з НАТО «Партнерство заради миру» (1994 р.). Підписання Україною Хартії про особливе партнерство між Україною і НАТО.

«Помаранчева революція» (листопад-грудень 2004 р.). Внесення змін до Конституції України (8 грудня 2004 р.). Прийняття Верховною радою Закону «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні» (2006 р.). Вступ України до СОТ (2008 р.). Харківські угоди між Росією та Україною про базування Чорноморського флоту Росії в Севастополі (квітень 2010 р.).

Всеукраїнська акція непокорі владі з вимогою підписання угоди про асоціацію з ЄС (24 листопада 2013 р.). «Революція гідності» (листопад 2013-лютий 2013 р.).

Кримська криза, початок відкритої фази російської агресії проти України (2014). Прийняття генеральною асамблеєю резолюції на підтримку територіальної цілісності України та про визнання недійсним «референдуму» в Криму (березня 2014 р.).

Підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом (ЄС) (вересень 2014 р.). Мінські угоди (вересень 2014 р., лютий 2015 р.). Набрання чинності зони Вільної торгівлі між Україною та ЄС (1 січня 2016 р.). Антитерористична операція на Донбасі. Завершення антитерористичної операції в Донбасі і початок Операції об'єднаних сил (ООС). Утворення єдиної помісної Православної церкви України.

6.2 Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин																	
	денна форма											Дистанційна форма						
	усе	у тому числі					усе	у тому числі				усе	у тому числі					
		л	п	ла б	і н	с. р.		л	п	ла б	ін		с.р.	л	п	ла б	інд	с.р
Тема 1. Предмет і методологія навчальної дисципліни. Держава і право країн Стародавнього Сходу.	8	2	2			4	6	2				4	8	2	2			4
Тема 2. Держава і право античного світу. Рабовласницькі держави та право на території України.	8	2	2			4	10	2				8	8	2	2			4
Тема 3. Характеристика розвитку держави і права епохи феодалізму.	8	2	2			4	10	2				8	8	2	2			4
Тема 4. Держава і право країн Європи в епоху середньовіччя. Державність Київської Русі та давньоруське право.	12	4	2			6	10		2			8	12	4	2			6
Тема 5. Формування ісламської концепції держави і права. Галицько-Волинська держава і право.	8	2	2			4	10	2				8	2	2				4
Тема 6. Розвиток держави і права Англії в Новий і Новітній час. Політико-правове становище у складі Великого князівства Литовського та Польської держави (середина XIV – друга половина XVIII ст.).	8	2	2			4	10		2			8	2	2				4
Тема 7. Формування і розвиток держави і права США в XVIII-XXI ст.. Козацька гетьманська держава та її право.	8	2	2			4	8					8	2	2				4
Тема 8. Розвиток держави і права Франції у Новий і Новітній час. Державність і право на українських землях у XIX-поч. XX ст..	12	4	2			6	8					12	4	2				6
Тема 9. Становлення і розвиток державності в Німеччині у Новий і Новітній час. Держава і право на українських землях у 1917-1991 р..	10	2	2			6	8					8	10	2	2			6
Тема 10. Специфіка розвитку держави і права Нового і новітнього часу. Державність і право сучасної незалежної Української держави.	8	2	2			4	10					10	8	2	2			4
Разом за модуль	90	24	20			46	90	8	4			78	90	24	20			46
Разом за семестр	90	24	20			46	90	8	4			78	90	24	20			46

6.3. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна/дист.	заочна
1.	Тема 1. Предмет і методологія навчальної дисципліни. Держава і право країн Стародавнього Сходу.	2	
2.	Тема 2. Держава і право античного світу.	2	
3.	Тема 3. Держава і право країн Європи в епоху середньовіччя.	2	
4.	Тема 4. Державність Київської Русі та давньоруське право.	2	2
5.	Тема 5. Розвиток держави і права Англії в Новий і Новітній час.	2	
6.	Тема 6. Політико-правове становище у складі Великого князівства Литовського та Польської держави (середина XIV – друга половина XVIII ст.).	2	2
7.	Тема 7 Формування і розвиток держави і права США в ХУІІІ-ХХІ ст..	2	
8.	Тема 8. Розвиток держави і права Франції та Німеччині у Новий і Новітній час.	2	
9.	Тема 9. Держава і право на українських землях у ХІХ- поч. ХХ ст.	2	
10.	Тема 10. Специфіка розвитку держави і права Нового і новітнього часу. Державність і право сучасної незалежної Української держави.	2	
Разом		20	4

6.4. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна/дист.	заочна
1.	Тема 1. Предмет і методологія навчальної дисципліни. Держава і право країн Стародавнього Сходу.	4	4
2.	Тема 2. Держава і право античного світу. Рабовласницькі держави та право на території України.	4	8
3.	Тема 3. Характеристика розвитку держави і права епохи феодалізму.	4	8
4.	Тема 4. Держава і право країн Європи в епоху середньовіччя. Державність Київської Русі та давньоруське право.	6	8
5.	Тема 5. Формування ісламської концепції держави і права. Галицько-Волинська держава і право.	4	8
6.	Тема 6. Розвиток держави і права Англії в Новий і Новітній час. Політико-правове становище у складі Великого князівства Литовського та Польської держави (середина XIV – друга половина XVIII ст.).	4	8
7.	Тема 7 Формування і розвиток держави і права США в ХУІІІ-ХХІ ст.. Козацька гетьманська держава та її право.	4	8
8.	Тема 8. Розвиток держави і права Франції у Новий і Новітній час. Державність і право на українських землях у ХІХ-поч. ХХ ст..	6	8
9.	Тема 9. Становлення і розвиток державності в Німеччині у Новий і Новітній час. Держава і право на українських землях у 1917-1991 р..	6	8
10.	Тема 10. Специфіка розвитку держави і права Нового і новітнього часу. Державність і право сучасної незалежної Української держави.	4	10
Разом		46	78

7. ІНСТРУМЕНТИ, ОБЛАДНАННЯ ТА ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, ВИКОРИСТАННЯ ЯКИХ ПЕРЕДБАЧАЄ НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Технічні засоби – персональні комп'ютери, мультимедійний проектор.

Програмне забезпечення – пакет Microsoft Office, сайт електронного навчання ДВНЗ «УжНУ», платформа «MOODLE», додаток GOOGLE MEET, корпоративна електронна адреса на домені UZHNU.EDU.UA.

8. РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Базова література:

1. Дручек О.В., Волуйко О.М., Вовк В.М., Посмітна В.В., Коба М.М. Історія держави і права зарубіжних країн. Київ. 2024. 186 с.
2. Гончаренко В.Д. Історія держави і права України: підручник. К.: Право. 2019. 552с.
3. Історія держави та права: навчальний посібник /Д. Є. Забзалюк, В. С. Мкарчук, В. Я. Марковський, В. Д. Яремчук, Н. Я. Рудий (За заг. ред. Д. Є. Забзалюка та В. Я. Марковського). Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів: СПОЛОМ, 2020. 438 с.
4. Загальна історія держави і права зарубіжних країн : підручник / В.С. Макаручук ; Нац. ун-т «Львів. політехніка», Ін-т права, психології та інновац. освіти. – Харків: Право, 2025. – 406 с
5. Марченко О. В. Історія держави і права зарубіжних країн: підруч. У 2-х т. / О. В. Марченко. Дніпро: Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2024. Т. 1. 312 с.

Допоміжна література:

1. Аракелян М., Василенко М. Право Європейського Союзу. Одеса: Фенікс, 2022. 390 с.
2. Бондарчук Л. В. Литвинюк Л. В., Дорох А. В. Європейський Союз та основні етапи його створення, наслідки та механізм взаємодії. *Young Scientist. Економічні науки*. 2018. № 5 (57). С. 681-684.
3. Грабинський М. Римське право як основа міжнародного права. *Український часопис міжнародного права*. 2023. №2. С. 25-29
4. Дахно І. І. Право Європейського Союзу: навчальний посібник. Київ: Центр учб. літ., 2018. 415 с.
5. Дедурін Г. Г. Деформація правоохоронної функції держави у Німеччині внаслідок встановлення нацистської диктатури. Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми: тези доп. Круглого столу (м. Харків, 27 жовт. 2017 р.) / МВС України, Харків.нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 72-74.
6. Історія держави та права зарубіжних країн схеми і таблиці): навчальний посібник / О.В. Шкурятенко, Н.О. Дорошук, Ю.В. Сокур та ін. Київ. 2023. 152 с.
7. Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС: монографія. Харків: Право, 2018. 528 с.
8. Кривошея І. І., Барвінок О. Історія Великої Британії. Київ. 2017. 208 с.
9. Логвиненко Є. С. Покарання військових в античних державах. *Право і Безпека*. 2017. № 1 (64). С. 31-35.

10. Логвиненко Є. С. Розуміння покарання в філософських і політико-правових ученнях Стародавнього Китаю. *Право і безпека*. 2019. № 1 (72). С. 65-71.
11. Логвиненко Є. С. Розуміння покарання у правовій думці Античної Греції. *Jurnalul juridic național: teorie și practică Національний юридичний журнал: теорія і практика National Law Journal: Theory and Practice*. 2018. № 3-2 (31). С. 17-20. 76.
12. Логвиненко Є.С., Логвиненко І.А. Покарання в праві держав Стародавнього світу. Харків. 2019. 252 с.
13. Підпригора О. А. Римське право: підручник / О. А. Підпригора, Є. О. Харитонов. 5-те вид., стер. Київ: Юрінком Інтер, 2022. 528 с.
14. Право Європейського Союзу: підручник / за ред. Р. А. Петрова. Київ: Істина, 2017. 384 с.
15. Савчук К.О. Історія міжнародного права: курс лекцій. Київ; Одеса, 2021. 140 с.
16. Сокурєнко В. В., Загуменна Ю.О. Дискурс щодо публічної безпеки в деяких європейських політико-правових ученнях Середньовіччя. *Вісник академії правових наук*. 2022. 29(2).2022. С. 82-104.
17. Терлюк І. «Держава» і «державність»: до проблеми теоретикоправового та історико-правового змісту понять в контексті українського (національного) державотворення. *Вісник Національного університету 36 «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2021. № 1 (29). С. 17-28.
18. Т. Дяків І Тетарчук, "Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник для підготовки до іспитів. Центр учбової літератури.2021.
19. Тихоненков Д.А. Історія держави і права зарубіжних країн:навч. посібник. Харків: Право, 2017. 246 с.
20. Тищик Б. Й. Велика Британія: історія державності і права (V – початок ХХІ ст.): навч. посіб. Львів: Світ, 2017. 351 с.
21. Трофанчук Г. І. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. 3-тє вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2024. 396 с.
22. Трофанчук Г. І. Історія держави і права зарубіжних країн. Підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 448 с.
23. Устименко О. С. Загальнотеоретична характеристика основних наукових концепцій походження держави. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2017. № 2. С. 25-28.
24. Хома Н. М. Історія держави та права зарубіжних країн : підручник для студентів вищих закладів освіти. Львів : «Новий світ2000», 2023. 475 с.

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp#Text>
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950: станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
3. Римський статут міжнародного кримінального суду: Статут Міжнар. судів від 17.07.1998 : станом на 21 серп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
4. Декларація незалежності США. URL: <http://osvita.khpg.org/index.php?do=print&id=946555693>

5. Салічна правда. URL: <https://www.scribd.com/document/612158737/%D0%A1%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B4%D0%B0>
6. The Golden Bull of the Emperor Charles IV 1356 A.D. URL: <http://avalon.law.yale.edu/medieval/golden.asp>
7. Magna Carta 1215. URL: <http://avalon.law.yale.edu/medieval/magframe.asp>
8. Habeas Corpus Act. 27 May 1679. URL: https://press-pubs.uchicago.edu/founders/documents/a1_9_2s2.html
9. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV: станом на 27 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
10. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV: станом на 27 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
11. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 19 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
12. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI: станом на 16 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
13. Господарський кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV: станом на 8 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
14. Господарський процесуальний кодекс України : Кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII: станом на 27 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
15. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06.07.2005 № 2747-IV: станом на 18 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
16. Кодекс законів про працю України : Кодекс України від 10.12.1971 № 322-VIII станом на 18 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

Інформаційні ресурси в мережі Інтернет:

1. <https://hudoc.echr.coe.int/ukr> - офіційний сайт Європейсько суду з прав людини.
2. https://european-union.europa.eu/contact-eu_uk - офіційний сайт Європейського Союзу.
3. <http://www.portal.rada.gov.ua> - офіційний веб-сайт Верховної Ради України.